

Marija Vauda

Beograd, Srbija

marijavauda@gmail.com

U domu slikara

Promocija knjige *Pisma iz Šida*

U Galeriji slika „Sava Šumanović“ u Šidu je 2. maja 2015. održana promocija knjige *Pisma iz Šida*, Marije Demšar. Knjigu je priredila prof. dr Marija Stanonik, ćerka Marije Demšar, i Vesna Burojević, direktorka Galerije.

Pisma iz Šida je sa slovenačkog prevela prof. dr Maja Đukanović. Izdavač knjige je Galerija slika „Sava Šumanović“, Šid, 2015.

Ovaj izuzetan događaj, organizovan profesionalno, sa ljubavlju i pažnjom, okupio je veliki broj posetilaca, gostiju iz Beograda, iz Društva Slovenaca Sava iz Beograda, iz Društva Slovenaca iz Rume.

Iz Slovenije je stigla gospođa Marija Stanonik, glavni gost, ćerka Marije Demšar (kasnije udate Stanonik), sa grupom Slovenaca, rodbine i prijatelja. Marija Stanonik je posle smrti svoje majke otkrila njena pisma i zapisnike pisane u Šidu u vreme okupacije, od 1941. do 1945. Njena majka je izgnana iz Štajerske, iz Zabrežja kod Žirija, zajedno sa mnogim drugim Slovencima, izgnanim od strane Nemaca. Stigla je u Šid. Tu se zaposlila kao služavka (kasnije, u jednom pismu, sama piše – *pomoćnica*) kod Perside Šumanović – Gospođe, kako je Marija oslovljava u pismima, i njenog sina Save Šumanovića, jednog od najznačajnijih srpskih slikara 20 veka: „Gospodin je akademski slikar i samo slika u svojoj sobi“.

Promocija knjige odvijala se u prepunoj centralnoj galerijskoj sali, među markantnim nizom Savinih slika – pred frizom velikih formata, čuvenih Šidanki, originalni slikarski koncepti ovog slikara, autentičnom i po tome što je jedan-jedini ženski model – figuru i lik – umnožavao i varirao u ovom nizu slika, i tako anticipirao današnje postupke kopiranja, fotošop kloniranja, prenošenja, ponavljanja, umnožavanja jednog istog, sa uvek novim slikarsko-formalnim dodacima i pomeranjima. Autentičan postupak reprodukcije

slikarskim sredstvima upotrebio je Sava Šumanović iz nedostatka, odnosno – iz nemogućnosti da mu kao akt pozira još neka ženska osoba, ali ovaj suspenz-rezultat i danas biva, u sred aktuelnosti koja bi mogla da nas uopšte ne iznenadi, i dalje začudan –

Direktorka Vesna Burojević je u govoru dobrodošlice podsetila na istorijat veze Marije Demšar, mlade Slovenke, prognanice, i doma Šumanovićevih i na to kako je, uopšte, došlo do istorijski značajnog dokumenta – *Pisama iz Šida*, za koje je Galerija saznala tek 2006.

ENIGMATIČNA „SLOVENKA“: Šumanovići su, prema rečima Vesne Burojević, veoma pedantno vodili knjige prihoda i rashoda (lično ih je Sava ispisivao do kraja života). U njima se pojavljivala 'Slovenka', a potom i 58 puta Marija, uz isplatu njene plate, koja je početno bila 200 kuna, da bi do kraja narasla i na 1.000 kuna. – Za nas u Galeriji, ovo je bila enigma, jer ništa nismo znali o Mariji Demšar, pre nego što je 2008. u Šid došla njena ćerka dr Marija Stanonik – priča direktorka Galerije. – Kod nas je promovisala knjigu 'Etnologija u pismima i slikama', koju joj je objavio Etnografski institut SANU. U tom delu ona je kao građu koristila upravo pisma njene majke iz Šida. (Miljana Kralj, Gorko grožđe ratne berbe, „Novosti“, 04. oktobar 2015).

Persida Šumanović

Vesna Burojević je podsetila na ulogu majke Perside u domaćinstvu Šumanović, a koju je Marija Demšar u svojim pismima nazvala i „komandantom“ i tako nam prenela snažnu, odlučnu disciplinu ljubavi po kojoj je živela i radila Persida Šumanović. Zato ne čudi majčina „vojnička“ privrženost životnom pozivu Save Šumanovića tokom celog njegovog života, kao i posle njegove tragične smrti. Tu karakternu crtu osetila je i Marija Demšar, koja se zatekla pod krovom Šumanovića. Iz stroge vizije i poverenja u sinovljevo delo i stvaralaštvo proizišao je i majčin racionalni i velikodušni poklon gradu

Šidu u vidu formiranja Galerije „Sava Šumanović“, jedinstvene i na jedinom mogućem mestu. Bez svih ovih ljudi i njihovih trezvenih i savесnih odluka, koje se otkrivaju i kroz pisma Marije Demšar na nivou svakodnevice – pijace, spremanja ručka i slično, ne bismo osetili privilegiju da uočimo značaj ovog mesta, isprepletanih sudbina i *Pisama*, koja to, iz svoje vizure, potvrđuju: poverenje i odgovornost prema radoznom čoveku, čoveku stvaraocu i njegovoj težnji za lepom, redom i istinom.

Gospodin je jako fini, malo sa mnom govori. Inače je veoma uljudan i ljubazan čovek. Gospodin se kupa svako jutro. Tek u 10 sati doručkuje. Svako veče mu donosim vodu kad se smrkne. Ujutru je između 10 i 11 iznosimo napolje, dok on ide sam u šetnju, a Gospođu opisuje kao strogu, pravednu i velikodušnu.

Istoričarka umetnosti Žana Gvozdenović je iz pisama i zapisa Marije Demšar naglasila saznanje o jakoj materijalno-mentalnoj strukturi na kojoj je počivalo domaćinstvo Šumanovićevih, a čiji je glavni stub bila majka Persida, Gospođa, koja je svojom čvrstom mišlju i vrednim radom vodila bogato i veliko domaćinstvo, sistematski raspoređujući svaki detalj, izdatak, prinos, raspored dužnosti, brinući o ljudima, životinjama, namirnicama, odnosima, brinući, sa ljubavlju, o drugima i drugačijima. U tako visoko strukturisanoj sredini, koja je, nadalje, strukturisala sve odnose i samo vreme dana, Sava Šumanović je bio zaštićen i podržan postojanim poverenjem svoje majke – da stvara, da slika. Obezbeđen u redu, miru i materijalu za rad. Ali, isto tako, ljubav, briga i odgovornost se nisu zaustavili na sinu jedincu, na najbližem, najvrednijem, već su se prelile i do Marije. Detalje ovako organizovane svakodnevice je na svetlost dana, u *Pismima iz Šida* upućenim svojoj rodbini u Sloveniju, iscrpno iznela mlada Slovenka u domu Šumanovića. Odmerenim iskazima, lepim rukopisom.

Došla je iz siromašne i mnogobrojne porodice, a sa instinktom i inteligencijom da uvaži sve što se od nje traži, da to prisvoji i zapiše, i da tako to, zadrži i prenese dalje. Sama kaže u jednom pismu majci, iz 1942. godine: „Sačuvaj ovo pismo da ga pročitam ja kao uspomenu iz Šida“.

Žana Gvozdenović je suštinu ovog događaja označila kao „most kulture između dva naroda“. Ove veze se nastavljaju kroz „vraćanje“ – kruženje: pisma napisana u Šidu, poslata u Sloveniju, vraćaju se kroz prevod, opet, na neobičan način: činjenicom da je ćerka, posle smrti svoje majke, naišavši na njih, kao filolog, folklorista i etnolog i jedna od najistaknutijih ličnosti slovenačke naučne i kulturne sredine (dva doktorata, član SAZU), profesionalno obradila njihov sa-

držaj, ali i ljudski i emotivno pokrenula jedan lanac uvida-događaja značajan i za istoriju srpske umetnosti, i za samu Galeriju „Sava Šumanović“, ali i za ljudske veze koje se dese, a onda, u ovom slučaju unesu i zrak svetlosti u istorijske tamne vilajete ratova, neprebolnih nesreća i razdvajanja i spajanja.

Gospođa Marija Stanonik, kao konstitutivni deo ovog lanca događaja, svojim je prisutvom i radošću što je tu, u centru priče, ovoj promociji ulila emotivnu i svečanu notu. Obratila nam se na slovenačkom jeziku. Na putu iz Slovenije ka Šidu, grupa Slovenaca, rodbine koju je povelala na ovaj put, prvo se zaustavila na grobu u Sremskoj Mitrovici gde je sahranjena Persida Šumanović, zajedno sa svojim mužem, i gde je na nadgrobnom spomeniku napisano i Savino ime, iako njegovo telo nikada nije nađeno posle tragičnog događaja 1942, kada su ga ustaše NDH odvele i ubile zajedno sa 120 Šidana. Gospođa Stanonik se osvrnula na sadašnji trenutak rečenicom da je sigurna da je Sava tu negde i da nas gleda.

Sva pošta koja je iz Šida išla ka Sloveniji bila je cenzurisana, što je Marija Demšar znala, pa je porodici u šiframa saopštila da je policija NDH, uhapsila i kao taoca odvela Šumanovića: „Javljam vam da je gospodina napala ona bolest kao i mene prošle godine. Isto je doživeo kao i ja. Sada je u bolnici. Gospođa se jako boji da bi mogao umreti, isto kao Šubecov Jakob. Iako je bio tako miran i pošten i uvek zdrav.“

Jakob, koga pominje, komšija iz Zabrežja, je ubijen. Zebnja da se Sava neće vratiti iz „bolnice“ i višemesečna majčina nada da je, ipak, negde živ, provejavaju nadalje kroz ovu epistolarnu hroniku. Vide se i sve teže ratne godine koje pritiskaju: od davanja na tone kukuruza državi, preko odlaska kuvarice i dolaska pod isti krov izbeglica iz Bosne. Ali, hrane uvek ima. („Grožđa smo spremili 30 korpi, sada ga jedem koliko hoću, jer nema onog kome je namenjeno“). Gospođa sada jede sa Marijom u kuhinji.

Što se oskudnije živi, a vera u Savin povratak postaje bleđa, sve je očiglednija Persidina gotovo majčinska briga prema devojci iz Slovenije, ali i zahvalnost zbog lojalnosti („Gospođa me je zaista upoznala. Ima poverenja u mene, kao da sam njena“... „Nikad nisam videla ovakvu ljubav prema bližnjima kakvu ima Gospođa prema meni ili prema njenom bratu ili sestri“). Marija više ne spava u sobi do kuhinje, već u Gospođinoj. Persida joj poklanja čarape, kecelje, haljine, kostime ... o čemu Marija sa neskrivenim oduševljenjem javlja svojim. U jednom se kostimu i fotografije i sliku šalje kući. I kraj rata dočekaće kod Perside Šumanović. Prateći je na voz, da joj povratak kući u stočnom vagonu bude udobniji, Persida je Mariji dala jastuče izvezeno cvećem i stolicu.

Napisala je Marija, stigavši u Zabrežje, svojoj Gospođi i dobrotvorki i dirljivo pismo zahvalnosti („Ja vas volim kao svoju majku. Neću vas nikad zaboraviti, jer ste me u tuđem svetu primili kao svoje dete.“), ali ga iz nepoznatog razloga nikada nije uputila u Šid. I ono se našlo u ovoj knjizi, štampanoj četvrt veka posle smrti Marije Demšar. (Miljana Kralj, Gorko grožđe ratne berbe, „Novosti“, 4. oktobar 2015).

Marija Demšar

U svom kratkom govoru posebno se zahvalila Maji Đukanović na saradnji oko prevoda i predstavila ju je publici.

U drugom delu programa prikazan je višestruko nagrađeni, dugometražni, dokumentarno-igrani film *Slikar i beračica grožđa*, reditelja Nikole Lorencina, u kome je ukrštanje Šumanovićeve sudbine i sudbine izgnanice iz Slovenije drammatizovano u mizanscenu monumentalnih prikaza okoline Šida, koji je Savi bio likovni i emotivni okidač za slike čuvenih šidskih pejzaža. Priča filma odvija se u tih nekoliko dugih ratnih godina, u kojima su se preplele sudbine Slovenke Marije, poslednje godine života slikara Save Šumanovića

Sava Šumanović, *Beračice*, 1942, triptih, poslednje njegovo delo za koje je Marija Demšar pozirala.

i njihovi odnosi sa gospođom Persidom. Otkriva se i to da je Marija Demšar jedan od likova na njegovom poslednjem delu, triptihu *Beračice*, naslikanom neposredno pre odvođenja u smrt. Svojoj ćerki je Marija ispričala kako joj je Gospodin jednom rekao da stavi korpu na rame i da mu tako pozira. Po figuri i stavu, profesorka Stanonik je prepoznala svoju majku kao jednu od devojaka na triptihu *Beračice*.

Začudna je i značajna potreba Marije Demšar da opisuje do detalja kuću u kojoj se našla, daleko od svoje porodice, sama u neizvesnosti. Ona nabraja, verovatno i fascinirana bogatstvom ovog doma, raspored prostorija i nameštaja, cene sa pijace i izdatke Gospođine na njeno, Marijino odevanje, taksativno zapisujući troškove lekara i cene cipela, materijala za šivenje koje je Gospođa kupila po višoj ceni, jer je „bolje da je kvalitetnije“, zapisujući i svoje misli: „da nisam zapisala ne bih ni znala da sve to toliko košta“. Nabrajala je i sve poslove u građanski sređenom domaćinstvu Šumanovićevih, jelovnike i recepte, a piše i da je tek ovde, u kući Šumanovića, prvi put shvatila „koliko je potrebno obrazovanje i lepo ponašanje“.

Naknadno, sada, možemo kazati da je pisala da bi, jednom, mogla da ugleda i da shvati to nestvarno i neshvatljivo vreme u izmeštenosti: izgnanstvo, vreme izvan svega poznatog i bliskog, koje nije moglo imati druge parametre sem neprestane zebnje i straha za život sam. Iscrpnim beleženjem onoga što je njoj važno, sećanja i iskustva su postala znakovi pored puta, na kojima je iscertana i dobrotu ljudi koje nije htela da zaboravi – nikada.

Ovu dragocenu pritoku – privatnu istoriju nazvao bi filozof Mišel Fuko istorijom kontraznanja, koje se razvija i postoji uporedo, uprkos, preko... zvanične, „velike“ istorije znanja, one koju pišu carevi, vođe, veliki infrastrukturni sistemi i njihova administracija.

Ovu privatnu istoriju svojih saznanja napisale su i složile u jednu celinu posebne, lične istorije, koje su se, na sreću, sudbinski ukrstile i stvorile nova mesta za čitanje i razumevanje: život – istorija Marije Demšar, život – istorija doma Šumanovića, majke i sina, koji je prerastao u dar – Galeriju, život – istoriju samog slikara Save, koji je strasno slikao do poslednjeg trenutka, i majke koja je regulisala sve uglove domaćeg života, život – istorija samog Šida i tragični istorijski trenutak u kome su pisma nastajala, neizostavna svest Marije Stanonik da razmišljanja svoje majke Marije Demšar preda i podeli, kao i ažurni, posvećenički rad aktuelnih kustosa, koji sa strašću otkrivaju stvaralaštvo i kao sliku i kao reč.